

TISKARI KAO CENZORI U HRVATSKOJ 1945.-1990.

PRINTERS ACTING AS CENSORS IN CROATIA
1945-1990

Aleksandar Stipčević
Zagreb

UDK / UDC 098.1(497.5)"1945/1990"
655.1/.3:351.751.5:070.13
Pozvani rad / Invited paper
Primljeno / Received: 15. 3. 2005.

Sažetak

U vrijeme komunističke vladavine razvio se u Hrvatskoj poseban oblik cenzure koji su provodili radnici u tiskarama. Nijedan zakon ili propis nije predviđao, niti dopuštao radnicima da odlučuju hoće li tiskati ponuđeni rukopis ili ne. No, unatoč toj činjenici već od samog početka komunističke vladavine radnici u nekim tiskarama odbijaju tiskati knjige, časopise i novine vjerskog, 'protunarodnog', 'subverzivnog' i sličnog sadržaja, ne čekajući da o tome svoj pravorijek donese nadležni sud. Tako su 1945. godine radnici odbili tiskati list *Narodni glas – čovječnosti, slobode i pravice* što ga je počela izdavati opozicijska Hrvatska seljačka stranka. Uslijedile su brojne druge takve 'samoupravne' odluke grafičkih radnika. Tako su radnici odbili tiskanje splitskog časopisa *Kritika* (1954.), pa listove *Hrvatski književni list* (1968.), *Hrvatski tjednik* (1971.), filozofski časopis *Praxis* (1975.), roman *Samostan* Joze Laušića (1972.) itd. Mnoge publikacije koje su radnici odbili tiskati nisu nikada bile sudskim putem zabranjene. Takvih je primjera bilo mnogo, posebice kada se radilo o vjerskim knjigama i drugim publikacijama u prvim desetljećima 'samoupravnog socijalizma'.

Ustvari, radnici u tiskarama nisu nikada i ni o čemu odlučivali, niti bi im to partijski organi dopustili. Odluke o netiskanju neke publikacije donosile su se na zatvorenim sastancima viših partijskih komiteta, a potom su se prosljeđivale (najčešće telefonskim putem) partijskim komitetima u samim tiskarama, a ovi su onda sazivali skup radnika, odnosno samoupravna tijela tiskare na kojima su se 'donosile' odluke o odbijanju nekog rukopisa.

Ključne riječi: cenzura, tiskari, Hrvatska

Summary

During the 45 years of Communist regime in Croatia a very particular form of censorship had been devised and practised by employees of printing houses. No law or regula-

tion had presupposed or allowed the workers to have a say on whether a particular manuscript should be published or not. However, despite that fact, from the early onset of Communist ruling, the workers in some printing houses refused to print books, magazines and newspapers of religious, 'counter-state', 'subversive' and similar contents, without waiting for an official court ruling against the publication of such materials. Thus in 1945 the workers refused to print the magazine entitled *The Voice of the People – of Humanity, Freedom and Justice* issued by the regime-opposed Croatian Farmers' Party. Next followed numerous other 'self-governed' decisions of typographers and graphic workers. Thus workers refused to publish a Split-based magazine *The Criticism* (1954), as well as magazines such as *Croatian Literary Journal* (1968), *Croatian Weekly* (1971), philosophy serial *Praxis* (1975), a novel by Jozo Laušić entitled *The Monastery* (1972) etc. Many of the publications rejected by the workers had never been officially censored by the court rulings. There had been many such examples, particularly during the first decades of the 'self-governing socialism' in the cases where publications contained religious topics and similar 'undesirable ideas'.

In fact, workers of the printing houses had never been allowed by their superiors to make any form of decisions, nor would the Communist Party allow such incentives. The decisions on not printing a particular publication had been made behind the closed doors during the meetings of the higher party committees, to be proceeded down (in the form of a phone call) to the party committees operating within the printing houses, and who were then obliged to call a workers' meeting, i.e. a meeting of the self-governing bodies of the printing-house, where the actual decisions on refusing a manuscript would in turn be 'made'.

Keywords: censorship, printers, Croatia

Jugoslavenski 'samoupravni' socijalizam nije prvi izumio cenzuru u tiskarama. U ranim vremenima razvitka tiskarstva (15. i 16. st.) tiskari su ujedno bili i nakladnici, pa su sami odlučivali hoće li neku knjigu tiskati ili ne, ali su i sami snosili posljedice ako se kasnije pokazalo da su tiskali protucrkvenu ili protudržavnu knjigu. No, kada se posao tiskara odvojio od nakladničkog i kada je tiskara postala tehnički servis nakladnicima, nitko više nije pozivao tiskara na odgovornost za ono što je izlazilo iz njegove tiskare, već je sva odgovornost pala na izdavača, odnosno nakladnika.

U hrvatskim zemljama će dugo, sve do polovice 20. st., neke tiskare obavljati i poslove nakladnika, no ta neprirodna tiskarsko-nakladnička simbioza uglavnom će nestati u drugoj polovici toga stoljeća – uz rijetke izuzetke.

Uspostavom komunističke vladavine nakon Drugoga svjetskog rata pojavljuju se novi oblici cenzure pisane riječi, savršeniji negoli su ikada bili u povijesti, no mi ćemo se ovdje ograničiti samo na jedan specifičan oblik cenzure, nezabilježen u dugoj povijesti cenzure u Europi, na cenzuru samih radnika u tiskarama. Ne samo da je to bio nezabilježeni oblik cenzure u Europi, već nije postojao ni u zakonima o tisku koje su sami komunisti donijeli u Jugoslaviji, tako da je cenzura koja se provodila u tiskarama bila nezakonita. Ni u jednom zakonu o tisku koji su doneseni nakon 1945. godine nije tiskarima dano pravo da sami cenzuriraju ruko-

pise koje su im nakladnici dostavili i da odlučuju hoće li neke rukopise tiskati ili će ih odbiti iz političkih, vjerskih, ideoloških ili bilo kakvih drugih razloga.

Ipak, čim su komunisti uspostavili svoju vlast, radnici u tiskarama 'odlučuju' hoće li ili neće tiskati rukopis za kojega su neki drugi (javni tužitelj, sud) tvrdili da ugrožava društveni poredak, interese 'radničke klase' i sl. Stavili smo pod navodnike riječi 'odlučuju' i 'radnička klasa' jer radnička klasa, u ovom slučaju radnici u tiskarama, nisu odlučivali o bilo čemu kada je trebalo neki rukopis odbiti. Odluku o tome donosili su partijski komiteti izvan tiskare, a te su odluke u tiskarama provodili partijski komiteti.

Vrlo dobro nam je poznat mehanizam 'samoupravnih' odluka u tiskarama. Kada je nakladnik ili sam autor donio neki 'sumnjiv' rukopis i nudio ga tiskari da ga tiska, partijski sekretar osnovne organizacije Saveza komunista u tiskari odnosio je rukopis u nadležni partijski komitet (općinski, gradski). Redovito su u tim komitetima sjedili ljudi koji nisu bili previše učeni, pa su angažirali provjerene i lojalne stručnjake izvan tih komiteta da analiziraju rukopis i da svoje mišljenje dostave partijskom komitetu. Tek po primitku stručnog mišljenja općinski, gradski ili neki drugi partijski komitet donosio bi odluku o sudbini rukopisa. Katkada komiteti nisu ni trebali nikakve savjete, odnosno prijedloge stručnjaka jer je bilo dovoljno da pisac ili izdavač rukopisa bude na crnoj listi (točnije, popisu), pa da komitetima bude dovoljno da naredе odbijanje rukopisa.

O odluci tih viših partijskih komiteta obaviješten je tada sekretar osnovne organizacije SK u tiskari, koji je dobivao jasne napatke kako treba postupiti. Tek tada bi taj sekretar sazvaо sastanak partijskog aktiva, a ako je bilo potrebno i samoupravne organe u tiskari, i tada su oni donosili odluku, koja je ranije već bila donesena u nadležnim komitetima, da se rukopis odbije i da se ne tiska u toj tiskari.

O cijelom tom postupku obično nije ništa zapisivano. Sve direktive viših partijskih organa su bile usmene, odnosno diktirane preko telefona, tako da se do danas sačuvalo vrlo malo pismenih tragova na temelju kojih bismo mogli točno identificirati imena onih koji su stvarno odlučivali o sudbini ponuđenog tiskopisa.¹ Ipak, o nekim slučajevima cenzure u tiskarama znamo, jer se radilo o poznatim piscima kojima su tiskare odbijale tiskati rukopise, ili se oko te vrste cenzure digla u javnosti prašina, pa je o nekim slučajevima javnost saznala da su 'radnici tiskare' odbili tiskati neku knjigu, časopis ili list.

Razloge te tajnosti nije teško razumjeti. U Jugoslaviji službeno nije postojala cenzura. Cenzuru su poznavali nenarodni, reakcionarni režimi, dok je Jugoslavija

---

¹ Pisac ovih redaka pokušao je u razgovorima s ljudima u tiskarama, koji su kao sekretari Osnovnih organizacija Saveza komunista (OOSK) sudjelovali u tim samoupravnim igrama, saznati kako su se donosile odluke o odbijanju tiskanja neke knjige. Svi upitani uvjerali su me da će teško biti pronaći bilo kakvu dokumentaciju o tijeku sastanaka u tiskarama, o ljudima koji su predlagali i koji su provodili partijske direktive. Ipak, kako ćemo vidjeti iz daljnjeg izlaganja, o 'samoupravnim' se odlukama pisalo u tadašnjem tisku, a neki su se dokumenti ipak sačuvali tako da je moguće na temelju postojeće građe rekonstruirati mehanizam cenzure u tiskarama.

bila slobodna, demokratska itd., zemlja kao i sve druge komunističke države. U njima je, prema službenoj promidžbi, vladala apsolutna sloboda tiska, i to takva sloboda kakvu nikada čovječanstvo ranije nije poznavalo. Sve je to, naravno, bilo u potpunoj suprotnosti sa stvarnošću i sa zdravim razumom, ali su svi, uključujući tu i vrlo mudre intelektualce, uvjerovali svijet da je, npr., Staljinov Ustav u SSSR-u, u kojem je jamčena najveća sloboda tiska ikada zabilježena u prošlosti, najbolji i najnapredniji u povijesti čovječanstva.

Sudeći po primjerima koji su doprli u javnost, prvi slučaj cenzure u tiskari dogodio se u Hrvatskoj u studenom 1945. godine. Marija Radić, žena pokojnoga Stjepana Radića, očigledno nije razumjela što se oko nje događa. Polazeći od neosporne činjenice da Hrvatska seljačka stranka (HSS) nije bila formalno zabranjena, vjerovala je da može obnoviti stranački list *Narodni glas – čovječnosti, slobode i pravice*, koji je kao glasilo stranke izlazio od 1906. do 1941. godine pod nazivom *Dom*. Trebao je to biti oporbeni list koji bi zastupao interese hrvatskoga naroda u razdoblju vladavine komunista na isti način kako je taj list činio u monarhističkoj Jugoslaviji. Vlasnica lista Marija Radić i glavni i odgovorni urednik Ivan Bernardić pripremili su rukopis i 20. listopada 1945. poslali ga u tiskaru. Prvi broj lista bio je otisnut i u vrlo kratkom roku rasprodan. Trebalo ga je zato dotiskati, ali je, intervencijom javnog tužitelja, list zabranjen. Zabrana je izdana zato što se u listu tvrdilo da tadašnji marionetski Izvršni odbor stranke, koji je pristao na suradnju s vlastima, nije legitiman. Osim toga, listu se prigovaralo da je pisao protiv ulaska članova HSS-a u organe nove, komunističke vlasti. Uredništvo je, usprkos tim neprilikama, pripremlilo za tisak drugi broj lista koji je trebao izaći 4. studenoga 1945., no radnici u tiskari odbili su ga tiskati, pa je tako ovaj prvi oporbeni list u komunističkoj Hrvatskoj ugašen u samom začetku. Glavni i odgovorni urednik završio je na sudu i osuđen je na deset godina zatvora.²

Potkraj 1945. godine registrirana je još jedna intervencija tiskara protiv tiskanja 'neprijateljskog', 'nenarodnog', 'kontrarevolucionarnog' itd., lista *Magjarsags*. Nije se o tome mnogo znalo sve dok nisu arhivski dokumenti isplivali na površinu nakon propasti komunizma. U Hrvatskome državnom arhivu našlo se tako izvješće s nadnevkom od 10. prosinca 1945. što ga je potpisao Zdenko Štambuk, političar, diplomat i neuspjeli pjesnik, koji će ostati zapamćen po ulozi koju je odigrao kao član Časnog suda Društva književnika Hrvatske (Slika 1). Taj Časni sud utvrđivao je koliko je koji pisac bio 'kolaboracionist' tijekom trajanja NDH, ali će ostati zapamćen i kao direktor Nakladnog zavoda Hrvatske koji je, uz svoju direktorsku dužnost, protuzakonito obavljao i ulogu cenzora, protuzakonito

² O tom slučaju pisalo se u različitim zgodama, ali uglavnom na temelju sjećanja i novinskih prepričavanja. Vidjeti: Zagorac, Đuro. Profesija : novinar privatnik. // *Danas* 6, 273(10. svibnja 1987), 17; Tkalec, Dragutin. Političke i životne dileme. // *Vjesnik* (14. ožujka 1990), 5; Novaković, Nikola; Nikola T. Jugović. Uz obnovljeni "Dom". // *Dom* 1=84, 1/2(1990), 2-3. Precizniji podaci u: Grbelja, Josip. Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945-1990. Zagreb : Naklada Jurčić, 1998. Str. 100-101.

Zagreb, 10. XII. 45.

Predmet: Izvještaj o listu "Magyar Újság",
o knjizi Mladena Ivekovića i o
knjizi "Nova biologija".

Agitprop Centralnog Komiteta Komunističke Partije
Hrvatske

Zagreb.

1. Magyar Újság. Ugovor o štampanju Magjarujsága u NZH potpisao je dne 26. rujna t.g. drug Joža Horvat kao direktor NZH. Ugovorom se predviđje i smještaj redakcije toga lista u prostorijama NZH. Kad sam preuzeo Zavod u njemu se već štampao list i postojala je redakcija. Upozoren sam negdje polovinom mjeseca novembra t.g. da list zastupa političku liniju potpuno suprotnu interesima naših naroda i o tome sam izvjestio odmah drugu Ivu Sarajčića preko telefona s prijedlogom da se izlaženje liste u našoj štampariji obustavi. Drug Sarajčić je to prihvatio. Istovremeno sam o tome obavijestio drugu Ninu Šupčića u Odjeljenju za štampu koji nije o tome listu još bio konkretno obaviješten. Napokon obavijestio sam i OZNU za Hrvatsku koja je preko OZH-e za Zagreb poduzela korake. U samom zavodu odmah sam naredio da se više ne može štampati kod nas niti jedan redak toga lista i dao da se obavijesti redakcija da ima smjesta da se iseli iz naše zgrade što su oni nakon stanovitog oklijevanja od nekoliko dana i učinili. Pri tome je značajno da potpisnici lista nisu ovaj zavod utužili za oštetu za koju bismo prema ugovoru trebali da isplatimo u slučaju ovekog otkaza štampanja. Drug Petar Franjić, načelnik tehničkog odjeljenja Zavoda, nekoliko dana prije nego što se sve to dogodilo pozvao je potpisnika našeg ugovora Valters od Magjarujsága i pitao ga kakvu političku liniju oni kane u listu da zastupaju na što mu je isti odgovorio da se ne kane baviti politikom, nego žele da produbljuju kulturne veze između Hrvatske i Magjarske.

Za NZH time je stvar bila potpuno likvidirana.

2. Knjiga Mladena Ivekovića: Nepokorena Zemlja. Iz priloženog izvještaja druga Berusa, načelnika književnog odjeljenja NZH, vidi se da put kojim je ta knjiga ušla u štampu nije bio redovan. Ja nisam o njoj uopće bio obaviješten i našao sam je u Zavodu kao nasljedje. Knjiga je štampana na srednječinom papiru na kome će biti štampane sve edicije NZH, a samo sto primjereka knjige, kao što će to biti uostalom kod svake bolje knjige, štampano je na kunsdrukru što je izazvalo zabunu kod drugova koji su valjda mislili da je cijela knjiga štampana na tom luksuznom papiru.

3. O knjizi "Nova biologija" priložen izvještaje drugova Š Franjića i Berusa iz kojih je jasno da je pisac knjige zapravo podvalio rukovodiocu tehničkog odjeljenja NZH drugu Franjiću.

Poduzete su mjere da se nijedan od gornjih slučajeva više ne ponovi.

Štiti fašizmu - sloboda narodu!

4 priloga

Zdravko Štambuk,
Lidera Štambuk

Slika 1. Izvještaj Z. Štambuka Agitpropu CK KPH od 10. 12. 1945.

zato što nijedan zakon nije direktore izdavačkih poduzeća ovlastio da obavljaju ulogu cenzora. A Štambuk je upravo to radio. Uostalom, on sam opisuje u spomenutom dokumentu, za koji je posve sigurno bio uvjeren da nikada neće ugledati svjetlost dana, slučaj zabrane tiskanja lista na mađarskom jeziku *Magjarujšag*. U spomenutom izvješću upućenom Agitpropu Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK KPH) piše kako je uspješno spriječio tiskanje toga lista u tiskari koja se nalazila u okviru Nakladnog zavoda Hrvatske: “Ugovor o štampanju Magjarujšaga u NZH potpisao je dne 26. rujna t.g. drug Joža Horvat kao direktor NZH. Ugovorom se predviđa i smještaj redakcije toga lista u prostorijama NZH. Kad sam preuzeo Zavod u njemu se već štampao list i postojala je redakcija. Upozoren sam negdje polovinom mjeseca novembra t.g. da list zastupa političku liniju potpuno suprotnu interesima naših naroda i o tome sam izvjestio odmah druga Ivu Sarajčića preko telefona s prijedlogom da se izlaženje lista u našoj štampariji obustavi. Drug Sarajčić je to prihvatio. Istovremeno sam o tome obavijestio druga Ninu Rupčića u Odjeljenju za štampu koji nije o tome ništa još bio konkretno obaviješten. Napokon obavijestio sam i OZNU za Hrvatsku koja je preko OZN-e za Zagreb poduzela korake. U samom zavodu odmah sam naredio da se više ne može štampati kod nas niti jedan redak toga lista i dao da se obavijesti redakcija da ima smjesta da se iseli iz naše zgrade”.³

Razvidno je iz tog izvješća da Štambuk nije pročitao taj list. Možda ga nije ni mogao pročitati, jer je bio na mađarskom jeziku, no umjesto da se pozabavi sadržajem lista i da na temelju toga podnese prijavu nadležnom javnom tužiteljstvu ili nekoj drugoj službi koja bi kompetentno mogla donijeti mišljenje o tome što u listu piše, a onda i pokrene sudski postupak protiv uredništva, on je smjesta, 'revolucionarno' naredio da se obustavi tiskanje premda list nikakvom sudskom presudom nije bio zabranjen.

Sličan je i slučaj zabrane tiskanja nekomunističkog časopisa 1954. godine, koji je trebao imati, za ono vrijeme, nimalo bezazlen naslov *Kritika*. Htjela ga je pokrenuti grupa mladih splitskih intelektualaca (Petar Brečić, Ivan Pederin, Gojko Borić, Mirko Rogošić i dr.) koji su čak uspjeli osigurati potreban novac za tiskarske troškove od raznih splitskih poduzeća. Predali su rukopis jednoj splitskoj tiskari, no kada su radnici u tiskari vidjeli da su predani članci prožeti nacionalističkom ideologijom, odbili su tiskati časopis. Uredništvo je potom pokušalo tiskati časopis u drugoj splitskoj tiskari, ali su budni tiskari saznali što se s rukopisom dogodilo u prvoj tiskari, pa su i oni odbili preuzeti posao. U nadi da će prevartiti cenzore, pokušali su časopis tiskati u nekoj maloj tiskari u Zadru. Ne sluteći nikakvo zlo, tiskari su započeli rad na slaganju teksta. Uspjeli su složiti slog i otišnuti prve špalte, no na vrijeme su za tu ideološku subverziju saznali uvijek budni

³ Ovaj je dokument bio pohranjen u Institutu za suvremenu povijest u Zagrebu, a potom je prebačen u Hrvatski državni arhiv, gdje se i sada čuva u fondu Agitprop CK KPH, 1945/II, 10. Na taj dokument upozorio me Josip Grbelja.

zadarski skojevci, koji su nenajavljeno upali u tiskaru i razbili slog. Zanimljivo je, da nisu uspjeli doći do otisnutih špalti, koje su tako izbjegle bijes skojevaca. Spasili su ih sami radnici u tiskari i tako dokazali da nisu oni ni najmanje krivi za ono što se tom časopisu dogodilo. Časopis, naravno, nije ugledao svjetlost dana, premda se nijedan sud uopće nije pozabavio njime, a niti ga je zabranio. Zbog mogućih represalija neki su članovi uredništva odmah ilegalno napustili zemlju i otišli u emigraciju.⁴

Kakvu su moć imali tiskari u ideološkoj borbi protiv knjiga koje su ugrožavale samoupravni socijalizam, pokazuje slučaj zbornika *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti*. Znanstveni skup pod tim naslovom održan je u Zagrebu 1968. godine u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva. Po završetku skupa, priopćenja su bila redakcijski pripremljena za tisak pa je urednik zbornika Zlatko Posavac u ime uredništva i Hrvatskoga filozofskog društva započeo razgovore s tiskarom "Industrijski radnik" u Zagrebu za tiskanje zbornika, no tiskara ga je odbila tiskati. Ova je tiskara inače bila "trajni tiskarski servis filozofskog časopisa *Praxis*", no upravo grupi filozofa oko ovoga časopisa, inače tada vrlo utjecajnoj zbog uskih veza s političarima i policajcima, bilo je stalo do toga da se o hrvatskoj filozofiji što manje zna i što manje govori. U tom su pak zborniku surađivali većinom, po njihovoj terminologiji, sve sami reakcionari i nacionalisti (Vladimir Filipović, Kruno Krstić, Franjo Emanuel Hoško, Zlatko Posavac i dr.). U to vrijeme praxisovcima nije bilo teško, uz pomoć ljudi u spomenutoj tiskari, spriječiti tiskanje zbornika. Urednik se tada obratio tiskari JAZU, no i tu je odbijen s objašnjenjem da su 'pretrpani poslom'. Treća tiskara kojoj je urednik Posavac nudio rukopis bila je zagrebačka "Zadružna štampa". Ali ni taj pokušaj nije uspio, a nije uspio ni pokušaj da zbornik objelodani i tiska "Školska knjiga".

Vrijeme je prolazilo, a burni politički događaji potkraj 1971. i početkom 1972. godine onemogućili su svaku pomisao da bi se taj zbornik negdje mogao tiskati. Samoupravljajcima u tiskarama i nakladnim poduzećima sâm naslov zbornika bio je više nego dovoljan da podvostruče svoj oprez. Kada se malo stišala bura, urednik Posavac nudi rukopis "Liberu", nakladnom poduzeću koje je imalo i malu tiskaru. I taj je pokušaj propao. Tada se rodila ideja da se zbornik u ograničenom broju primjeraka umnoži ciklostilom. Zatim se (1972. godine) pojavio neki privatnik koji je obećao da će tiskati 600 primjeraka zbornika. Pripreme za tiskanje su obavljene, novac je privatniku uplaćen, a onda je taj navodni privatni tiskar – nestao!

Bilo je još nekoliko pokušaja da se, makar i primitivnom tehnikom, zbornik umnoži, ali su i ti pokušaji propali. Snage kojima je pridjev 'hrvatski' smetao, bile su još uvijek prejake, a oni kojima taj pridjev nije smetao bili su preslabi da bi mogli natjerati tiskare da ga tiskaju.

⁴ Podatke o ovom slučaju objelodanili su dvojica sudionika pokušaja izdavanja oporbenog časopisa *Kritika*. Vidjeti: Pederin, Ivan. Protiv komunističke cenzure. // Hrvatska obzorja 2, 2(1994), 397-398. i Borić, Gojko. Iza kulisa emigrantske politike. // Vjesnik (7. veljače 2005), 17.

Tek sa stvaranjem neovisne hrvatske države, 25 godina nakon što je rukopis bio zgotovljen za tisak, zbornik *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* ugledao je svjetlost dana 1992. godine u izdanju Hrvatskoga filozofskog društva.⁵

Veliku pozornost javnosti izazvala je pojava *Hrvatskoga književnog lista* na knjižarskom tržištu. List je bio izrazito oporben i beskompromisan prema režimu. Izdavala ga je Zajednica samostalnih pisaca "TIN", a urednik je bio književnik Zlatko Tomičić. U listu su u više navrata izlazili za ondašnje vlasti vrlo neugodni članci, pa se list ubrzo našao na meti cenzora. Šesti broj ovoga mjesečnika tiskan je 6. rujna 1968. U njemu je objavljen prilog "Za bratstvo i ravnopravnost" Tome Jurkovića gdje se iznose podaci o neravnopravnosti Hrvata u Vojvodini, kao i neki drugi isto tako izazovni članci. Među tiskarima i u javnosti pronijela se vijest da je list zabranjen, no on je ipak tiskan, ali ne više u Zagrebu, nego u Ljubljani (tiskara "Ljudska pravica"). Drugi put su, navodno, tiskari u "Vjesnikovoj" tiskari u Zagrebu odbili tiskati 29. broj lista. Ipak su ga ti isti tiskari počeli tiskati, a tada je tajna policija upala u tiskaru i zatražila trenutačni prekid tiskanja. Policija je dala spaliti sve dotad tiskane primjerke. Tek nakon toga, Sekretarijat za unutrašnje poslove zabranio je daljnje izlaženje lista, jer se "bavio političko-sociološkom raspravom, iako za to nije bio registriran".⁶ Policija je ujedno početkom 1970. raspustila i Zajednicu samostalnih pisaca "TIN",⁷ a urednik Tomičić je 1972. osuđen na višegodišnju robiju.

U jeku burnih događaja tijekom 1971. počela je Matica hrvatska izdavati list *Hrvatski tjednik* koji je imao podnaslov "novine za kulturu i društvena pitanja". Izašla su 33 broja od 26. travnja do 3. prosinca. U njemu su protagonisti "Hrvatskog proljeća" (Igor Zidić, Vlado Gotovac, Šime Đodan, Miroslav Brandt, Franjo Tuđman i dr.) tiskali rasprave u kojima su vehementno iznosili ideje o potrebi osiguranja ravnopravnosti hrvatskog naroda u okviru tadašnje Jugoslavije, o čuvanju samostalnosti hrvatskoga jezika, o gospodarskoj eksploataciji Hrvatske od strane Beograda itd. List je vrlo brzo postigao ogromnu popularnost u narodu. Prvi je broj tiskan u 15.000 primjeraka, a naklada se brzo povećavala sa svakim novim brojem. Posljednji broj (33) tiskan je u 148.000 primjeraka!

List je od početka bio izrazito oporben, a s vremenom je postajao sve radikalniji. Savez komunista nije mogao dalje trpjeti jačanje utjecaja ovoga lista u hrvatskom narodu, a niti sve ono što se događalo u Hrvatskoj u to vrijeme, pa je došlo do poznate 21. sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije u Karađor-

⁵ Detaljnije o peripetijama sa "samoupravljačkim" tiskarima oko tiskanja ovog zbornika pisao je urednik Zlatko Posavac u uvodu naslovljenom "Uskraćivanje prava na povijest hrvatske filozofije". Vidjeti u: *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* : zbornik iz 1968. / priredio Zlatko Posavac. Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo, 1992. Str. 7-31.

⁶ Grbelja, Josip. Nav. dj., str. 101. O nepravilnostima ovog lista s tiskarima vidjeti u: Tomičić, Zlatko. Plamen u sebi i pred sobom : HKL u povijesti hrvatskog naroda. // *Republika Hrvatska* 42, 175(1992), 5-19.

⁷ Lopusina, Marko. Crna knjiga : cenzura u Jugoslaviji 1945-91. Beograd : Fokus, 1991. Str. 56.

đevu (30. studenoga – 1. prosinca 1971.) na kojoj je došlo do obračuna Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) s reformnim snagama unutar Saveza komunista i osude 'maspoka' kao kontrarevolucionarnog pokreta, koji je ugrožavao temelje ne samo Partije, već i Jugoslavije kao državne tvorevine. Uredništvu lista uspjele je tiskati još jedan broj nakon te sjednice, ali je daljnja sudbina lista bila zapečaćena. Partija nije držala oportunistički zabraniti izlaženja lista, već je preko partijske organizacije u tiskari "Vjesnika" spriječila njegovo tiskanje. Radnici su, naime, donijeli 'samoupravnu odluku' kojom odbijaju tiskanje lista. Zagrebački *Večernji list* donio je 10. prosinca u cijelosti "Saopćenje NIP *Vjesnik* o tiskanju *Hrvatskog tjednika*". Evo kako glasi to 'saopćenje': "Na sastanku izvršnih organa društveno-političkih organizacija, tj. sekretarijat Osnovne organizacije SK, Tvornički odbor sindikata i Tvornički komitet saveza omladine NIP *Vjesnik* održanom dana 9. prosinca 1971. g. razmatrana je situacija oko daljnjeg tiskanja lista *Hrvatski tjednik*. U toku rasprave ustanovljeno je sljedeće:

Tokom noći od 8. na 9. XII. 1971. g. noćna smjena radnika tiskare, pogon rotacije, odlučila je na svom sastanku da neće štampati broj *Hrvatskog tjednika* što se nalazio u radnom postupku, a potom su radnici noćne smjene dali o tome i svoje javno saopćenje. Ovome je prethodio stav sindikata grafičara o obustavi štampanja listova s nacionalističkim sadržajem, kao i istovjetan stav rukovodstva NIP *Vjesnik*. Na osnovu rasprave doneseni su sljedeći zaključci:

1. Izvršni organi društveno-političkih organizacija NIP *Vjesnik* pozdravljaju odluku o odbijanju tiskanja *Hrvatskog tjednika* za koju su rukopisi bili predati u posljednji čas, pa je tako *Hrvatski tjednik* trebao biti štampan na svega 4 stranice koje su sadržavale tekst što odbija zaključke 21. sjednice Predsjedništva SKJ i stavove druga Tita na toj sjednici. Učesnici ovog sastanka potpuno stoje iza te odluke. (Tokom srijede 8. XII. redakcija *Hrvatskog tjednika* obavijestila je tiskaru da se *Hrvatski tjednik* neće ni štampati "jer nema dovoljno materijala").
2. Izvršni organi društveno-političkih organizacija NIP *Vjesnik*, njegovi samoupravni organi i rukovodstvo kuće *Vjesnik* preuzimaju svoj dio odgovornosti da ne dozvole tiskanje i raspačavanje bilo kojih nacionalističkih, separatističkih i šovinističkih listova.

Ovi zaključci politička su obaveza za sve radne ljude a posebno za komuniste *Vjesnika*.

Ujedno ovom odlukom pozivamo sve radne ljude novinsko-izdavačkih poduzeća širom Jugoslavije da se suprotstave štampanju bilo kakvih listova i edicija što sadrže nacionalističke, šovinističke i antisocijalističke i antisamoupravne stavove." Slijedi potpis: Izvršni organi društveno-političkih organizacija NIP *Vjesnik*.

Sastavljači ovog 'saopćenja' ni za trenutak nisu pomislili da krše zakone u kojima je jasno pisalo tko pokreće sudski postupak protiv 'zlouporebe' tiska. Oni se ne pozivaju ni na zakone, pa čak ni na interne 'samoupravne akte' na kojima su temeljili svoju odluku. Ne samo da su protuzakonito odbili tiskati list, čime su prekršili ugovor s izdavačem *Hrvatskog tjednika*, već su pozivali i druge tiskare

diljem Jugoslavije da i one krše ugovore i pozitivne zakone te da odbiju tiskati sve listove i knjige za koje oni, tj. radnici, ocijene da su u suprotnosti sa stavovima Partije.

Zanimljivo je, da je 9. prosinca dnevnik *Vjesnik* dao vrlo škrtu bilješku o tome da su radnici rotacije iz noćne smjene odbili tiskati list.

No, zašto bi radnici smjene u noći između 8. i 9. prosinca trebali uopće raspravljati o odbijanju tiskanja lista, kada je već “tijekom srijede, tj. 8. XII. uredništvo obavijestilo tiskaru da list neće ni tiskati jer nema dovoljno materijala”? Ustvari, materijal je ipak stigao u tiskaru i radnici noćne smjene već su počeli tiskati list, pa je iz te činjenice razvidno da oni nisu tek tijekom tiskanja otkrili ‘diverziju’ koja se pripisuje uredništvu. S obzirom na uhodanu praksu da radnici u tiskarama samoupravno ‘odlučuju’ o tome što će tiskati, a što ne, ne treba gubiti vrijeme u dokazivanju da niti su radnici donijeli odluku o prekidu tiskanja lista, niti su to smjeli učiniti s obzirom na zakone o tisku koji ne predviđaju takvu mogućnost. Naravno, odluku o prekidu tiskanja *Hrvatskog tjednika* donio je partijski vrh, a ta je odluka prosljeđena osnovnoj organizaciji SK, koja je potom naredila da odmah prekinu tiskanje lista. Zanimljiva je pojedinost u toj priči da su radnici u noćnoj smjeni (oni koji su, navodno, odbili tiskati list!) ipak otisnuli 200 primjeraka Izvanrednog izdanja lista (br. 34 od 10. prosinca 1971.) i da su ti radnici izvršili stvarnu diverziju tiskavši usprkos zbrci koja je nastala u tiskari. Ne samo da su tiskali tih 200 primjeraka, već su neke od njih uspjeli čak i prokrijumčariti iz tiskare i tako ih spasiti od uništenja.⁸ Glavni urednik lista Vlado Gotovac će 1987. godine u jednom intervjuu slikovito opisati ulogu tiskara u toj aferi: “Bio sam glavni urednik *Hrvatskog tjednika* od 13. do 30. (ustvari 33!) broja, s kojim je tjednik prestao izlaziti. Kad su radničkoj klasi *Vjesnikove* tiskare objasnili koga i što tiska, ona je, zaprepaštena, s indignacijom odbila da to i dalje čini; osudivši jednoglasno i samokritički i ono što je prije objašnjenja u tjedniku tiskala i marljivost s kojom je to činila. Zato *Hrvatski tjednik* nije bio zabranjen, on je jednostavno prestao izlaziti.”⁹

Posljedice te afere bile su više nego surove. Neki su članovi uredništva i neki suradnici osuđeni na višegodišnju robiju, a nakon što su odslužili zatvorsku kaznu godinama nisu nigdje mogli naći zaposlenje.

Hrvatski romanopisac Jozo Laušić napisao je roman *Samostan* i predao ga Nakladnom zavodu Matice hrvatske za objavljivanje potkraj 1970. ili početkom 1971. godine. Nakladnik je rukopis prosljeđio osječkoj tiskari “Štampa” i tiskanje je već bilo pri kraju kada je održana 21. sjednica Predsjedništva SKJ, koja je

⁸ Podatke o burnim događajima u svezi s tiskanjem “Hrvatskog tjednika” donio je list “Hrvatsko slovo” od 10. prosinca 2001., u posebnom broju lista u kojem su preslikani svi prilozi rubrike “Karte na stol”, koji su izlazili u “Hrvatskom tjedniku”. U tom izdanju “Hrvatskog slova” preslikana je i prva stranica izvanrednog izdanja posljednjeg broja “Hrvatskog tjednika” kojega su radnici “noćne smjene” ipak uspjeli otisnuti, prokrijumčariti izvan tiskare i tako sačuvati za povijest.

⁹ Gotovac, Vlado. Moj slučaj. Zagreb ; Ljubljana : Cankarjeva založba, 1989. Str. 153.

dala zeleno svjetlo za žestoki obračun s hrvatskim proljećem, posebice s Maticom hrvatskom kao najvažnijem središtu nacionalno-reformnog pokreta u Hrvatskoj. Tiskara je telefonom upozorena od nekoga lokalnoga partijskog komiteta da knjigu ne smiju tiskati. Nakon toga, uslijedila je odluka radnika tiskare kojom odbijaju tiskati roman, jer da su, čitajući ga, došli do zaključka da je uperen protiv samoupravnog socijalizma itd. Naravno, smijemo sumnjati da je ijedan radnik taj roman pročitao, a da je to i učinio, teško je da bi razumio o čemu se tu radi jer je radnja romana puna skrivene simbolike o tužnim protagonistima jednoga mračnog razdoblja novije hrvatske povijesti. No, što su radnici u tiskari mogli učiniti osim onoga što im je naređeno? Rasturili su slog jer su to morali, ali su učinili još nešto: spasili su otisnute špalte i predali ih osjećkom profesoru Stanislavu Marjanoviću, a ovaj ih je potom predao autoru.

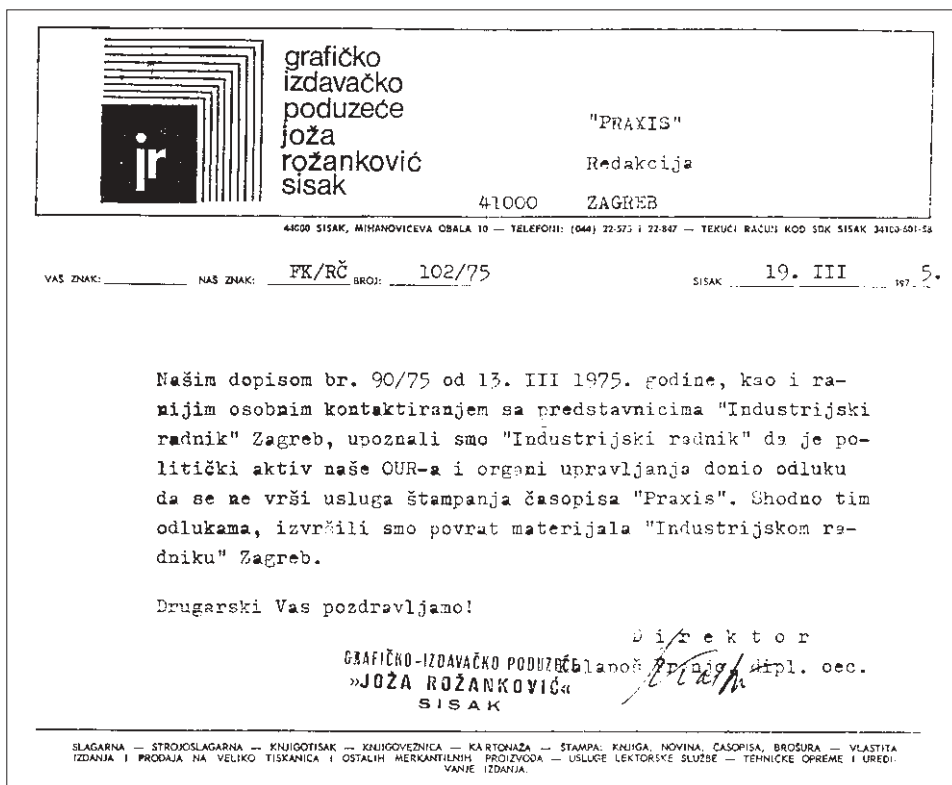
Nakladnik, međutim, nije odustao od tiskanja romana. Poslao je rukopis tiskari "Slobodna Dalmacija" u Splitu, a kako tamošnji radnici nisu dobili nikakve naredbe u svezi s Laušičevim romanom, knjiga je 1973. ugledala svjetlost dana.

No, Partija je znala kako kazniti autora i nakladnika. U tisku se nije pojavila ni najmanja obavijest o tome da je ta knjiga izašla, a Matičini distributeri nisu se usuđivali prodavati knjigu zbog mogućih neugodnosti s vlastima.¹⁰ Tek 2002. godine Matica hrvatska tiska drugo izdanje knjige i ona postaje pristupačna svima koji su je željeli čitati.

Sudbina filozofskog časopisa *Praxis* nije ni po čemu posebna, ali je indikativna s obzirom da se radi o časopisu koji je igrao prilično kontroverznu ulogu na političkoj sceni u Hrvatskoj. Ustvare, slučaj *Praxisa* tipičan je primjer ideološke zbrke koja je zahvatila SKJ sedamdesetih godina i jasan simptom burnih i krvavih događaja koji će pomesti s povijesne pozornice i SKJ i Jugoslaviju.

Kada su filozofi okupljeni oko ovoga časopisa došli pod udar Saveza komunističke Hrvatske (SKH), doživjeli su ono što su ranije ti isti filozofi namijenili svojim političkim protivnicima. Urednici i suradnici ovoga časopisa proglašeni su nacionalistima, ultraljevičarima, agentima američkog imperijalizma i sl. Svi su ti epiteti bili, zapravo, točni bar toliko koliko su bili točni onda kada su ih praxisovci lijepili svojim protivnicima. Najtočnije je ipak bilo to, da su praxisovci, koji su se mnogo više bavili dnevnom politikom negoli filozofijom, došli u sukob sa SKH, točnije s dijelom te Partije, i to s onim dijelom koji se odlučio braniti hrvatske nacionalne interese. Taj dio SKH smogao je snage da spriječi izlaženje časopisa. Pitanje je za rukovodstvo SKH bilo kako spriječiti daljnje izlaženje časopisa, a da to ne izazove reakciju njihovih mentora iz Beograda i njihovih ultraljevičarskih prijatelja u Europi? Ništa lakše od toga. Radnici u tiskari će i ovaj put 'samoupravno' riješiti i to pitanje.

¹⁰ Urednik prvog izdanja ove knjige (iz 1973. godine) Branimir Donat ispričao je priču o tom romanu u članku: Paralelne povijesti : sudbina romana Samostan Joze Laušića. // *Oko* 21(18. listopada 1990), 33. Vidjeti i: Donat, Branimir. Crni dossier : o zabranama u hrvatskoj književnosti. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske ; Globus, 1992. Str. 204-207.

Slika 2. Dopis tiskare "Joža Rožanković" iz Siska uredništvu časopisa "Praxis" iz 1975. godine

Kada su radnici u tiskari otkrili kako je taj časopis opasan za daljnji razvitak samoupravnog socijalizma nakon što su pažljivo pročitali članke koje je trebalo tiskati, odlučili su da ga više ne tiskaju u svojoj tiskari. Časopis se trebao tiskati u "Grafičkom izdavačkom poduzeću Joža Rožanković" u Sisku. O odluci radnika da ga dalje ne tiskaju obaviješteno je uredništvo časopisa dopisom od 19. ožujka 1975. godine. Evo kako su radnici ove tiskare formulirali odluku o prekidu daljnje suradnje s uredništvom časopisa: "Našim dopisom br. 90/75 od 13. III. 1975. godine, kao i ranijim osobnim kontaktiranjem sa predstavnicima "Industrijski radnik", Zagreb, upoznali smo "Industrijski radnik" da je politički aktiv našeg OUR-a i organi samoupravljanja donio odluku da se ne vrši usluga štampanja časopisa *Praxis*. Shodno tim odlukama, izvršili smo povrat materijala "Industrijskom radniku", Zagreb. Drugarski Vas Pozdravljamo!" (Slika 2). Ubrzo nakon toga uskraćena je financijska podrška uredništvu i time je *Praxis* bio osuđen na smrt.

Bilo je takvih slučajeva mnogo, no ovdje ćemo se zaustaviti na pitanju vjerske literature i na načinima kako su komunisti sprečavali tiskanje vjerskih knjiga, časopisa i listova.

Tiskanje vjerske literature zadavalo je velike muke vlastima ponajviše zato što je Crkva u Hrvata bila čvrsto vezana s Vatikanom i što je uživala podršku mnogih utjecajnih međunarodnih čimbenika. To je komunističku vlast u Hrvatskoj stavljalo u delikatne, a često ambivalentne situacije u pogledu vjerskog tiska. Po zakonima o tisku objelodanjenim 1945., 1960. godine i dalje, u Jugoslaviji je bila zajamčena potpuna sloboda tiska, uključujući tu i vjerskog. Vlastima su, međutim, vjerske knjige, čak i onda kada su se bavile najužim vjerskim pitanjima, bile vrlo opasne, uz ostalo i zato što su te publikacije izazivale živo zanimanje javnosti, pa samim tim razbijale agitpropovsku 'monolitnost' ili jednostavnije rečeno, jednoulje. Kako spriječiti tiskanje vjerskih publikacija, to je bilo pitanje koje je mučilo agitpropovce. U pozitivnim zakonima, koje su sami donijeli, komunisti nisu mogli naći uporište za njihovu zabranu, posebno ako se radilo o molitvenicima, katekizmima, misalima i sličnim knjigama koje nisu zadirale u 'opasne' društvene probleme. Vlasti su dopuštale umnažanje ciklostilom ovih knjiga i listova pod uvjetom da novine ne donose vijesti o događajima i problemima koji nisu, po mišljenju agitpropovaca, spadali u vjersku, odnosno crkvenu domenu.

U prvim godinama poslije Drugoga svjetskog rata partijski sekretari u tiskarama dobivali su usmene upute o tome što smiju tiskati, a što ne. Uporište za odbijanje tiskanja vjerskih knjiga nisu oni mogli naći ni u Ustavu, a niti u zakonima o tisku, no to partijskim sekretarima nije nimalo smetalo da postupaju onako kako su im naređivali nadležni partijski komiteti, odnosno da postupaju po uputama koje su dobivali od vrhova Agitpropa. Javnost o tim uputama nije ništa znala, ali je po ponašanju partijskih sekretara u tiskarama itekako znala za njihovo postojanje.

Svemoćni Agitprop Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) na čelu kojega je stajao ratoborni staljinist Milovan Đilas, donio je na svojoj sjednici potkraj 1947. godine ovaj zaključak: "Po pitanju crkvenih izdanja najviše knjiga je izdala katolička crkva. Tu treba spriječiti propagandnu literaturu. Najefikasnije sredstvo je da radnici ne štampaju takva djela".¹¹

Sekretari osnovnih organizacija SK u tiskarama nisu se trebali brinuti što te instrukcije Agitpropa nisu na zakonu utemeljene. Oni su slijedili te upute i one naredbe i odluke koje su im telefonom ili na sastancima partijskih komiteta pripočavali viši partijski forumi. Svim partijskim komitetima jedna je stvar bila potpuno jasna, a to je da vjersku knjigu treba proganjati kadgod je to moguće i oportuno. Sekretari partijskih komiteta u tiskarama ipak nisu htjeli na svoju ruku donositi odluke o odbijanju rukopisa vjerskih knjiga jer su se bojali da bi ih netko mogao pozvati na odgovornost – čim se odnos Partije prema Crkvi promijeni ili ublaži. Zato su oni uvijek konzultirali više partijske instance i prepuštali njima odluku o prihvaćanju ili odbijanju vjerskih rukopisa.¹²

¹¹ Kašić, Biljana. Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945-1948). // Časopis za suvremenu povijest 23, 1/3(1991), 256-257.

¹² O neprilikama što su ih doživljavali vjerski pisci i crkvene ustanove u godinama poslije Drugoga svjetskog rata vidjeti u: Grbelja, Josip. Nav. dj., str. 105-106, 134-136.

Neki crkveni pisci, odnosno neke crkvene ustanove otkrile su da knjige koje se ne mogu tiskati u Hrvatskoj, pošalju u Srbiju, jer je tamo odnos vlasti prema pravoslavnoj crkvi bio mnogo blaži, negoli što je u Hrvatskoj bio prema katoličkoj crkvi. Tako je fra Ante Sekelez priredio za tisak knjižicu *Gospa od Zdravlja: mali molitvenik* i poslao ga nekim tiskarama u Hrvatskoj. Nakon što je bio odbijen, sjetio se Srbije i 1957. poslao rukopis tiskari "Srbobran", a izabrao je upravo tu tiskaru zato što se u njoj tiskao pravoslavni list *Blagovesti*. Učinio je to na preporuku beogradskog nadbiskupa Josipa Ujčića. Ni tamo nije sve išlo lako. Trebalo je čekati tri godine da taj molitvenik bude objelodanjen.¹³

Ohrabren tim uspjehom šalje fra Sekelez istoj tiskari još jedan rukopis pod naslovom *Božićne pjesme*. Ova je knjiga tiskana 1961. godine, a drugo izdanje već 1962.

Vremena su se u međuvremenu mijenjala. Vlast je dopuštala tiskarama da tiskaju vjerske knjige, naravno, samo one koje su bile potrebne za bogoslužje, za vjerske škole i sl. Bilo je tako moguće da treće izdanje *Božićnih pjesama* bude tiskano 1965. u tiskari "Franjo Kluz" u Omišu, i da se u toj tiskari tiska i četvrto (1967.) i peto izdanje (1971.).

U Hrvatskoj, ali i u cijeloj Jugoslaviji, došlo je do dvije usko povezane pojave. S jedne strane, popustio je rigorozni staljinistički Agitprop (sâm čelnik te zloglasne institucije Milovan Đilas strpan je u zatvor budući da je došao u sukob s Partijom), a s druge strane, tiskare su se morale brinuti da posluju rentabilno. Jedno i drugo iskoristila je Crkva. Crkveni su ljudi, naime, uz rukopis donosili u tiskare i novac u torbi s kojim su unaprijed plaćali tiskarske troškove. Rezultati su bili više nego dobri. Upravo šezdesetih godina crkvena izdavačka djelatnost doživljava velik uspon tako da će već potkraj tog desetljeća broj crkvenih knjiga nadmašiti one s društveno-političkim i marksističkim sadržajem.

Pokušaji tiskanja knjiga i listova iz Hrvatske u drugim jugoslavenskim republikama nisu uvijek uspijevali, jer su i tamošnji tiskari bili budni i znali kako treba zaštititi samoupravni socijalizam od narodnih neprijatelja. Tako je tiskara "Vesti" na Belim Zemljama pokraj Užica u Srbiji, gdje se tiskao splitski humoristički satirički list *Berekin*, nakon što je br. 18 sudski zabranjen, odbila tiskati broj 19. Kratku vijest o tome donio je zagrebački *Vjesnik* 7. prosinca 1987. No, takvi slučajevi nisu bili nikakva rijetkost. Ipak, činjenica jest da su se u Ljubljani, Beogradu i drugdje mogle neke knjige tiskati, koje se tiskari u Hrvatskoj nisu usudili tiskati.

O 'ulozi tiskara u klasnoj borbi' u Hrvatskoj znamo samo ono što je bilo registrirano u dnevnom tisku i u drugim publikacijama, kao i po kazivanju samih autora koji su bili žrtve cenzure u tiskarama. Zapisnici s raznih sjednica partijskih komiteta uglavnom se nisu sačuvali, ako su uopće ikada postojali. Zanimljivo je da ni nakon uspostave demokracije u Hrvatskoj 1990., kada su isplivali na površinu dokumenti iz tajnih policijskih arhiva, nije nađeno mnogo o ovoj cenzorskoj praksi.

¹³ Kapitanović, Vicko. Kristu suobličen : život i vrline fra Ante Antića (1893.-1965.). Split : Katolički bogoslovni fakultet ; Zagreb : Vicepostulatura o. fra Ante Antića, 2004. Str. 275-276.

Moramo se zapitati zašto se nisu vodili zapisnici o sjednicama u kojima su se donosile odluke da se neki rukopis ne tiska, zašto je trebala takva konspiracija oko nečega što se jednostavno moglo ustavom i raznih zakonima legalizirati i ponašati se onako kako se ponašaju sve države u kojima su doneseni restriktivni zakoni o slobodi tiska. No, u tom slučaju cijelom svijetu bilo bi jasno kako je u Hrvatskoj, kao i u Jugoslaviji u cjelini, priča o slobodnom tisku tek propagandna izmišljotina.

Možemo zaključiti s konstatacijom da je samoupravni socijalizam dao izvoran doprinos cenzorskoj praksi u svjetskim razmjerima. Ta je izvornost pojačana jednim komičnim dodatkom: pripisivalo se, naime, radnicima da su sâmi, čitajući rukopise koje su trebali tiskati, zaključili da su opasni po tadašnji društveni poredak. Samo po sebi to ne bi moralo biti smiješno, ali je to bilo nemoguće bar u dva od spomenutih slučajeva. Radi se o filozofskim tekstovima u zborniku *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* i o časopisu *Praxis*. Ne bez zluradosti, mnogi komentatori spominju upravo ta dva slučaja kao bjelodane potvrde da radnici u tiskarama nisu ni najmanje krivi za ulogu koja im se pripisivala u odbijanju tiskanja.

LITERATURA

- Borić, Gojko. Iza kulisa emigrantske politike. // *Vjesnik* (7. veljače 2005), 17.
- Donat, Branimir. Crni dossier : o zabranama u hrvatskoj književnosti. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske ; Globus, 1992. Str. 204-207.
- Donat, Branimir. Paralelne povijesti : sudbina romana Samostan Joze Laušića. // *Oko* 21(18. listopada 1990), 33.
- Gotovac, Vlado. Moj slučaj. Zagreb ; Ljubljana : Cankarjeva založba, 1989.
- Grbelja, Josip. Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945-1990. Zagreb : Naklada Jurčić, 1998.
- Kapitanović, Vicko. Kristu suobličen : život i vrline fra Ante Antića (1893.-1965.). Split : Katolički bogoslovni fakultet ; Zagreb : Vicepostulatura o. fra Ante Antića, 2004.
- Kašić, Biljana. Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945-1948). // *Časopis za suvremenu povijest* 23, 1/3(1991), 256-257.
- Lopušina, Marko. Crna knjiga : cenzura u Jugoslaviji 1945-91. Beograd : Fokus, 1991.
- Novaković, Nikola; Nikola T. Jugović. Uz obnovljeni "Dom". // *Dom* 1=84, 1/2(1990), 2-3.
- Pederin, Ivan. Protiv komunističke cenzure. // *Hrvatska obzorja* 2, 2(1994), 397-398.
- Posavac, Zlatko. Uskraćivanje prava na povijest hrvatske filozofije. // *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* : zbornik iz 1968. / priredio Zlatko Posavac. Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo, 1992. Str. 7-31.
- Tkalec, Dragutin. Političke i životne dileme. // *Vjesnik* (14. ožujka 1990), 5.
- Tomičić, Zlatko. Plamen u sebi i pred sobom : HKL u povijesti hrvatskog naroda. // *Republika Hrvatska* 42, 175(1992), 5-19.
- Zagorac, Đuro. Profesija : novinar privatnik. // *Danas* 6, 273(10. svibnja 1987), 17.